

**II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE DİYARBEKİR VİLAYETİ'NDE YABANCI
OKULLARIN DENETLENMESİ ÇABALARI VE ERMENİ MİLLİYETÇİLİĞİNİN
YAYILIŞI**

**EFFORTS OF FOREIGN SCHOOLS INSPECTION AND SPREADING OF ARMENIAN
NATIONALISM IN DİYARBEKİR PROVINCE DURING THE PERIOD OF ABDULHAMİD
THE 2nd**

Dr. Hatip YILDIZ

Diyarbakır R. K. Cumhuriyet Fen Lisesi

hatipvildiz@myynet.com

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin birçok vilayetinde olduğu gibi, Diyarbakır'da de özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren yabancı devlet okulları ile azınlık okullarının açılışında büyük bir artış gözlemlendi. İlk zamanlarda bu duruma kayıtsız kalan ve hatta zaman zaman bu okullara parasal destek veren Osmanlı Devleti, 1890'dan itibaren sıkı bir denetim uygulamaya çalıştı. Osmanlı Devleti'ni böyle bir yola sevk eden temel sebep, birer fesat ve kışkırtma merkezi haline gelen söz konusu okulların açılış ve faaliyetlerinin, yabancı devletlerin himaye ve desteği nedeniyle engellenememesi idi. Yabancı okulların açılışını durduramayan Osmanlı Devleti, Diyarbakır vilayetinde sayıları günden güne çoğalan yabancı ve azınlık okullarını, diğer bölgelerde olduğu gibi, ruhsatname verme, ders kitaplarının denetimi, Osmanlıca muallimi tayini ve mekteplerin yıllık genel tefüşi gibi çeşitli yöntemlerle denetlemeye çalıştı. Ancak, Çüngüş Ermeni Mektebi, Taşnaksütyun Ermeni Mektebi ve Mardin Protestan Mektebi gibi pek çok okulda sözü edilen zararlı faaliyetler tam olarak önlenemedi. Bu durum, 1895 yılında, yurdun bir çok yerinde olduğu gibi, Diyarbakır'da da geniş çaplı bir Ermeni isyanının ortaya çıkmasına büyük ölçüde zemin hazırlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, yabancı okullar, azınlık okulları Diyarbakır(Diyarbakır), Çüngüş, Mardin, Ermeni, Protestan, ruhsatname

Abstract:

As in many provinces of Ottoman States, a great increase was observed in opening of foreign schools and minority schools in Diyarbakır especially dating from second half of the 19th century.

Ottoman State; which was different to this situation in the beginning and even gave material support to these schools; tried to apply strict inspection dating from 1890. The main reason which made the Ottoman State to act in this way was the opening and activities of these schools that had become center of mischief and provocation could not be prevented because of patronage and support of foreign countries. Ottoman State, which was not able stop the opening of foreign schools, tried to control foreign and minority schools of the numbers increased day by day in Diyarbakır province by various methods like giving license, checking course books, appointing teachers of Ottoman Turkish and general annual inspection. But these harmful activities mentioned in a lot of schools like Çüngüş Armenian School, Taşnaksütyun Armenian School and Mardin Protestant School could not be prevented. This situation has prepared background on a large scale to appear widespread Armenian rebellion in Diyarbakır like a lot of places in native country.

Key Words: Ottoman State, foreign schools, minority schools, Diyarbakır (Diyarbakır), Çüngüş, Mardin, Armenian, Protestant, licence

GİRİŞ

Yabancıların Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile ilgilenmeleri, 17. ve 18. yüzyıllar gibi eski dönemlere dayanmaktadır.¹ Ancak, bölgedeki okullaşma yoğunluğu 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır.

Anadolu'nun ekser vilayetinde ve özellikle Diyarbekir, Van, Bitlis ve Ankara vilayetine bağlı Yozgat ve havalisinde 1880'lerde Ermenilerden pek çok nüfus Katolik mezhebini kabul etmişti. Bu nedenle, sözü edilen vilayetlerde yeniden mektep inşası için Katolik Ermeni piskoposlarına devletçe yardım edilmesi, Ermeni Katolik patriği tarafından talep edilmişti. Patriğin talebi Meclis-i Vükelâ'da görüşülerek, İstanbul Rum Patrikhanesine verildiği gibi, Ermeni Katolik mekteplerine yardım amacıyla bir defaya mahsus olmak üzere Padişahın hediyesi olarak hazine-i celileden 300 liranın Ermeni Katolik patriğine verilmesi uygun görülmüştür.²

Vital Cuinet'e göre, özel sadakalar ve bağışlarla ayakta kalan Diyarbekir'deki Gregoryen Ermeni mekteplerinde eğitim bu cemaatin kendi kilisesi tarafından verilmektedir. Temel eğitimin verildiği bu okullarda dil Türkçe ve Ermenice'dir. Katolik Ermeniler, çoğunlukla erkek ve kız çocuklarını iyi bir eğitim veren Latin okullarına gönderiyorlardı. Bu okullarda eğitim Ermenice, Türkçe, Fransızca ve İngilizce olarak dört Fransisken rahibesi tarafından verilmekteydi. Protestan Ermeni mekteplerinin ise dini bakış açılarının dışarıda tutulduğu vasat bir temel eğitim programları olup, eğitim kadrosu pedagojik açıdan yetersizdi. Öğretim dili Ermenice, Türkçe ve İngilizce idi.³

Newyork Herald Gazetesi'nin Anadolu vilayetleri muhabirlerinden Mösyö Vitman'ın gazeteye yazdığı 17 Aralık 1897 (5 Kanunuevvel 1313) tarihli mektupta, Ermenilerin, mekteplerinde serbest olarak eğitimlerini yapmakta oldukları; Protestan misyonerlerin Ermenileri mezhep değiştirmeye sevk ederek şimdiye kadar 27.000 Ermeni nüfusu Protestan yaptıkları beyan edilmekteydi.⁴

İlk zamanlarda bu okulları fazla önemsemeyen, kontrol etmeyen ve hatta zaman zaman para desteğinde bulunan Osmanlı Devleti, 1890'dan itibaren sıkı bir denetim uygulamaya çalıştı. Bu amaçla ruhsat işine daha fazla önem vermeye başladı. Nitekim, Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği'nden maârif müdürlerine gönderilen 3 Nisan 1892 (5 Ramazan 1309) tarihli telgrafnamede, İstanbul'da ve diğer vilayetlerde ruhsat alınmaksızın vaktiyle

¹ Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış; Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*; (Çev:Atilla Dirim), İstanbul, 2005, s. 94

² BOA, MV, 33/64, Meclis-i Hass-ı Vükelâ'nın 2 Temmuz 1888 (22 Şevval 1305) tarihli kararı.

³ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris, 1890-1894, I-IV, s. 455-457; M. Şefik Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbekir*, İstanbul, 2003, s. 60-61

⁴ BOA, Y. PRK. UM, 40/95

açılmış ve henüz resmi ruhsata bağlanmamış olan Gayrimüslim ve yabancı devlet mekteplerine üç ay süre verilmesinin irade-i aliye gereği olduğu ifade edilmekteydi.⁵ Üç aylık zamanın dolmasıyla birlikte İstanbul'daki Gayrimüslim mektepleri için bu süre üç ay daha uzatılarak, bu müddet zarfında ruhsat almayan okullar hakkında, Maârif Nizamnamesinin 129. maddesine göre işlem yapılması kararlaştırıldı. Taşra mektepleri için tayin olunacak müddet ise valilerin takdirine bırakıldı.⁶ Fakat ikinci defa verilen süre de dolmasına rağmen, ruhsat alma hususu tamamlanamadı. Bunun üzerine, Sadarettin gönderilen 30 Kasım 1892 (10 Cemaziyülevvel 1310) tarihli tezkirede, zikredilen müddetin sınırlandırılmasına gerek olmadığı gibi, bu mekteplerin şimdi kapatılmasına teşebbüs olunmasının münasip olamayacağı; bu nedenle, yabancı mekteplerle alakadar olan devletlerle yapılmakta olan müzakereler iyi bir neticeye ulaşmaya kadar hal ve maslahata göre muamele yapılması gerektiği ifade edilmekteydi.⁷

Yine umum maârif müdürlerine gönderilen 20 Aralık 1892 tarihli şukkada da, yabancı okulların resmi ruhsata bağlanması sebeplerinin ikmali için Babıali ile yabancı elçilikler arasında görüşme ve müzakerelerin devam ettiği belirtilmekteydi. Bu görüşmeler kesin bir sonuca ulaşmaya kadar, söz konusu mekteplerden vaktiyle açılmış olanların mesul müdürleri ve kurucuları tarafından müracaat edildikçe usûlüne göre hemen ruhsatname verilecekti. Ancak, Padişahın iradesi olmaksızın taşra yetkilileri tarafından yeni yabancı okulların açılmasına kesinlikle ruhsat verilmeyecekti.⁸

Sözü edilen mekteplere verilecek "resmi ruhsatnameler" matbu ve standart olarak hazırlanmış olup, sözü edilen mekteplerden alınacak gerekli bilgiler işlendikten sonra, yine matbu olarak hazırlanan Esas Defterlerine numara sırasıyla mektebin mesul müdürü adına kaydedilecekti.⁹ Maârif müdürleri, ruhsatname alma talebinde bulunanlara kolaylık sağlayacak ve bu hususta acele edecekti.¹⁰ Ancak, Maârif memurları, kilise ve mabetlerin fermanlarıyla uğraşmayacaktı. Çünkü bu hususun araştırılması mahalli hükümetin vazifesi idi. Gerek kilise civarında ve gerek kiliselere tabi binalar ile sair mevkiilerde bulunup vaktiyle açılmış ve mesul müdürü, müessis, muallim ve muallimelerinin hali; şahadetnameleri; tedris kitapları ve

⁵ BOA, MF. MGM, 1/95

⁶ BOA, MF. MGM, 2/40, Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği'nin umum Maârif Müdürlerine gönderdiği 12 Temmuz 1892 (30 Haziran 1308) tarihli şukka; MF. MGM, 2/62

⁷ BOA, MF. MGM, 3/10, Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği'nin umum Maârif Müdürlerine gönderdiği 3 Ocak 1893 (14 Cemaziyelahir 1310) tarihli şukka.

⁸ BOA, MF. MGM, 2/124, Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği'nin umum Maârif Müdürlerine gönderdiği 20 Aralık 1892 (30 Cemaziyülevvel 1310) tarihli şukka.

⁹ BOA, MF. MGM, 1/90, Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği'nin umum Maârif Müdürlerine gönderdiği 29 Mart 1892 (29 Şaban 1309) tarihli şukka; MF. MGM, 2/30

¹⁰ BOA, MF. MGM, 1/90, Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği'nin umum Maârif Müdürlerine gönderdiği 27 Mayıs 1892 (29 Şevval 1309) tarihli şukka.

programları Maârif Nizamnamesine muvafık bulunmuş ne kadar Gayrimüslim mektebi varsa ruhsat verilecekti.¹¹

Bu emirler doğrultusunda, Diyarbekir vilayeti dahilindeki Gayrimüslim mekteplerine ruhsatname verilmesi çalışmaları, ilk olarak 1893 yılında ve vilayet maârif müdürü Mehmed Ali Ayni tarafından başlatıldı. Mehmed Ali Ayni, henüz ruhsatname almayan mektepleri ihtiva eden bir defter hazırlayarak, 3 Ağustos 1893 (20 Muharrem 1311) tarihli arizayla Maârif Nezareti'ne takdim etti. Söz konusu tarihten 25 Eylül 1893 (14 Rebiyülevvel 1311) tarihine kadar 11 mektebe daha ruhsatname verildiği anlaşılmaktadır.¹² Bu mekteplerin tamamı sıbyan ve ibtidâî derecesinde olup, 4'ü Protestan, 1'i Ermeni, 2'si Süryani Katoliği, 3'ü Ermeni Katoliği ve 1'i Süryani Kadim milletine aitti. Birçoğu ait oldukları millet ve mezheplerin kiliseleri dahilinde veya civarında faâliyet gösteren söz konusu mekteplerden bir kısmının açılış tarihi 1600'lü yılların sonuna kadar gitmektedir. Örneğin, Mardin'de eğitim yapan üç yıllık erkek sıbyan mektebinin talebe mevcudu 140 olup, açılış tarihi R. 1106 (1695/1696)'dır.¹³

Vilayet dahilinde, 4 Ekim 1893 (23 Rebiyülevvel 1311) tarihine kadar ruhsatname verilen Gayrimüslim mekteplerin sayısı 30'u buldu. Maârif müdürüne göre, şimdilik ruhsatsız kalan mekteplerin çoğu nahiyelerde bulunan gayet adi ve önemsiz bir takım sıbyan mektepleri olup, bunlar da muallimleri celb edilmek suretiyle en kısa zamanda ruhsata bağlanacaktı.¹⁴

Yine maârif müdürü Mehmed Ali Bey'e göre, bu ruhsat işinin süratle sonuçlanmamasının en büyük sebebi, birçoğu vilayetin bağlı bölgelerinde bulunan mektep muallimlerini vilayet merkezine getirtmekteki zorluktur. Yoksa mahalli hükümet veya maârif komisyonları resmi ruhsat verebilselerdi, şimdiye kadar ruhsatsız hiçbir okul kalmazdı.¹⁵

Vali Sırrı Paşa zamanında (1890-1895), Diyarbekir merkezi ile bağlı bölgelerde bulunan Gayrimüslim mekteplerinden 42 tanesine ruhsatname ve 68 öğretmene de şahadetname verilmiştir.¹⁶

Vilayat-ı Sitte dahilinde rüşdîye derecesinde bulunan Gayrimüslim mekteplerine Osmanlıca öğretmek için muallimler tayin edilerek, maaşlarının her vilayetin Maârif tahsisatından verilmesi, irade-i seniyye gereği, Maârif Nezareti'nin 16 Mayıs 1896 (4 Mayıs 1312) tarihli tezkiresiyle vilayet maârif müdürlüklerine bildirilmişti. Bu sayede, söz konusu

¹¹ BOA, MF. MGM, 2/62, Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği'nin umum Maârif Müdürlerine gönderdiği 27 Ağustos 1892 (3 Safer 1310) tarihli şukka.

¹² BOA, MF. MGM, 4/73, Diyarbekir Vilayeti Maârif-i Umumiye Müdüriyeti'nin Maârif Nezareti'ne gönderdiği 25 Eylül 1893 (14 Rebiyülevvel 1311) tarihli arıza.

¹³ BOA, MF. MGM, 4/73, 26 Eylül 1893 (14 Eylül 1309) tarihli çizelge.

¹⁴ BOA, MF. MGM, 4/78, Diyarbekir Vilayeti'nden Maârif Nezareti'ne yazılan 4 Ekim 1893 (23 Rebiyülevvel 1311) tarihli tahrirat.

¹⁵ BOA, MF. MGM, 4/73, Diyarbekir Vilayeti Maârif-i Umumiye Müdüriyeti'nin Maârif Nezareti'ne gönderdiği 25 Eylül 1893 (14 Rebiyülevvel 1311) tarihli arıza.

¹⁶ DVS, H. 1312, s. 168

mekteplerde Müslüman birer muallim bulundurularak, bu mekteplerin teftişi kolaylaşacaktı.¹⁷ Bu emir doğrultusunda, Diyarbekir’de bulunan Ermeni, Keldani ve Süryani mektepleri ile Palu Ermeni mektebine aylık 120 kuruş maaşla birer Lisan-ı Osmani muallimi tayin edildi.¹⁸

Vilayet dahilindeki Gayrimüslim mektepleri her yıl belirli zamanlarda teftiş edilmekteydi. Mesela, 1898 (R. 1313) yılı teftişinin, yılın son ayı olan Şubat’ta yapıldığı ve teftiş hakkında Maârif Nezareti’ne bilgi verildiği görülmektedir.¹⁹

Osmanlı ülkesinde bulunan bütün Ermeni mekteplerinde okutulacak kitap ve risaleler, 1894 yılı başlarında Patrikhanece seçilip Encümen-i Teftiş ve Muayene tarafından tetkik edildikten sonra kabul ve tasdik edildi. Sözü edilen kitap ve risalelerin isimleri matbu defter şeklinde tanzim edilerek vilayet merkezleri ile sancak ve kaza maârif komisyonlarına gönderildi. Böylece, bundan sonra, vilayet dahilinde bulunan Ermeni mekteplerinde, bu defterde isimleri yer alan kitap ve risalelerin dışında başka kitapların okutulmasına müsaade edilmeyecekti.²⁰ Bu husus, diğer Gayrimüslim mektepleri için de geçerliydi. Mesela, Diyarbekir maârif müdürünün 30 Kasım 1910 (27 Zilkade 1328) tarihli tahriratına verilen cevapta; Gayrimüslim ibtidaî ve tali mekteplerinde, iktisadî sınıflar arasında soğukluk ve düşmanlık telkinine, çocukların mensup olduğu cemaatlerin mezhep akidelerine ve medeniyet ananesine muhalif fikirlerin neşrine; Sosyalizm, Komünizm ve Anarşizm ile ilgili bir takım siyasi emellerin talim ve terbiye ile çocuklar arasında yayılmasına meydan verilmemesine itina gösterilmesi gerektiği ifade edilmekteydi.²¹

Bazı vilayetlerde bulunan Gayrimüslim mekteplerin gelirleri masraflarına kifayet etmemekte idi. Bu nedenle, sözü edilen mekteplerin yararına, bu mekteplerin bulunduğu kasaba ve köy ahalisinden sanat ve ticaretle uğraşan bazı kişi ve cemiyetler tarafından İstanbul’da tiyatro, balo ve piyango tertipleme gibi vesilelere öteden beri teşebbüs olunmaktaydı.²² Ancak, söz konusu mekteplerin varlığı ve talebe adedi, yıllık gelir miktarı, gelir ve gider arasında bir denge olup olmadığı, yardıma ihtiyacı olup olmadığı, bu cemiyetler tarafından yapılan etkinlikler vasıtasıyla toplanan meblağın yerine sarf edilip edilmediği ve bu konuda bir suiistimal olup olmadığı bilinmemekteydi. Bu durum, tereddüt ve şüphelere yol açtığından bu gibi mekteplerin müdür ve kurucuları ile kilise cemiyeti öncelikle buldukları köy ve kasaba veya memleketin Maârif komisyon ve müdürlerine müracaatla meşru maksatlarına dair mahalli hükümetlerinden

¹⁷ BOA, DH. TMİK. S, 2/103

¹⁸ BOA, MF. MGM, 8/29

¹⁹ BOA, MF. MGM, 5/107, Diyarbekir Maârif Müdürü Hüseyin Celal Bey’in Maârif Nezareti’ne gönderdiği 16 Mart 1898 (22 Şevval 1315) tarihli tahrirat.

²⁰ BOA, MF. MGM, 4/98, Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği’nin umum Maârif Müdürlerine gönderdiği 25 Şubat 1894 (19 Şaban 1311) tarihli şukka.

²¹ BOA, MF. MGM, 8/96, Meclis-i Kebir-i Maârif’in 3 Ocak 1911 (2 Muharrem 1329) tarihli kararı.

²² BOA, MF. MGM, 2/34, Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği’nin umum Maârif Müdürlerine gönderdiği 2 Temmuz 1892 (6 Zilhicce 1309) tarihli şukka.

mazbata almaları ve Maârif Nezareti'ne göndermeleri gerekmektedir; aksi taktirde istekleri kabul edilmeyecekti.²³ Ayrıca, resmi ruhsatname almayan mektepler için bu tür etkinliklerin düzenlenmesine izin verilmeyecekti.²⁴

Bu çerçevede, 1893 yılı başlarında Ermeni mektepleri yararına balo ve tiyatro düzenlemek için istek yapıldı ve bu istek kabul edildi. Ancak, mahalli hükümetler, mekteplerin gelir-gider durumu ile yukarıda belirtilen hususların yanı sıra, muallim ve muallimelerin isim ve şöhretlerini, hangi devletin tebaasından olduklarını, şahadetnameli takımdan ve sadakat ve istikamet erbabından olup olmadıklarını; ne gibi kitap, risale ve dil üzerine tedrisat yapıldığını detaylı olarak tetkik edecek ve İstanbul'a bilgi verecekti.²⁵

Osmanlı Devleti, yukarıda sözü edilen bütün kontrol ve denetim mekanizmalarını harekete geçirmesine rağmen, bazı yabancı okullarda yapılan Ermeni milliyetçiliği propagandalarını engelleyemedi. Aşağıda sözü edilen üç okulda icra edilen zararlı faaliyetler bu durumu açıkça göstermektedir.

1. Çüngüş Ermeni Mektebi

Diyarbakır'ın Çüngüş kazasında tesis edilen mektebin açılış tarihi ve ruhsatname alıp almadığı bilinmemektedir. Bu mektep daha çok devlet aleyhine yürütülen zararlı faaliyetleriyle gündeme gelmiştir. Mesela, 1895 Ermeni olayları sonrasında mektepte yapılan aramalarda, "İrkaran" adıyla Ermenice olarak yazılan ve fesat saçan bir risale ele geçirilmiş olup, 26 sahifeden ibaret olan tercümesi ile üç zararlı evrakın tercümesi Mabeyn-i Hümayun katiplerinden Kamil Beyefendi'ye takdim edilmiştir.(19 Eylül 1899/13 Cemaziyelvel 1317).²⁶

Mektep muallimlerinden Haçador ve Ohannes'in evlerinde yapılan aramalarda ise sandıklarından Ermeni milliyetçiliğini tahrik eden bir manzume çıkarılmış ve 6 Temmuz 1899 (26 Safer 1317) tarihinde tercüme edilmiştir.²⁷

Mektepte ele geçirilen zararlı risale ve evrakların okutulmasına, korunmasına ve dağıtılmasına yardım eden muallim Haçator ve Ohannes ile mektep talebesinden Mardirus ve 22 nefer esnaf mahkemece çağrılarak tutuklanmışlardır. (26 Eylül 1899/20 Cemaziyülevvel 1317).²⁸

²³ BOA, MF. MGM, 3/53, Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği'nin Bitlis, Van, Erzurum, Mamuretülaziz, Sivas, Adana, Halep ve Diyarbekir valilerine gönderdiği 11 Şubat 1893 (24 Receb 1310) tarihli şukka; BOA, MF. MGM, 2/74, Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği'nin umum Maârif Müdürlerine gönderdiği 16 Eylül 1892 (23 Safer 1310) tarihli şukka.

²⁴ BOA, MF. MGM, 2/75, Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği'nin umum Maârif Müdürlerine gönderdiği 12 Eylül 1892 (19 Safer 1310) tarihli şukka.

²⁵ BOA, MF. MGM, 3/53

²⁶ BOA, Y. PRK. UM, 47/121, Diyarbekir Valisi Mehmed Halid Bey'in Mabeyn-i Hümayun katiplerinden Kamil Beyefendi'ye gönderdiği tahrirat.

²⁷ BOA, Y. PRK. UM, 47/140

²⁸ BOA, Y. PRK. AZN, 20/68

2. Taşnaksütyun Ermeni Mektebi

II. Meşrutiyetin ilânından sonra gizli Ermeni komiteleri yasal hale getirilip kulüpleri açılınca eğitim alanına da el atmışlar ve okul açmışlardır. Diyarbakir merkezinde açılan bu okul da bunlardan bir tanesidir. Açılış tarihi tam olarak bilinmeyen okulun, 1912 yılı Nisanı'nda eğitim faâliyetine devam ettiği anlaşılmaktadır.²⁹ I. Dünya Savaşı devam ettiği sırada mektebde yapılan aramada, duvara asılı olan haritanın arkasında gizli bir sığınak tespit edilmiş ve sığınağın içinde dört Ermeni fedaisi yakalanmıştır.³⁰

3. Mardin Protestan Mektebi

Amerikan idaresinde olan mektep,³¹ ibtidaî derecesinde olup, Mardin merkezinde, H. 1280(1863/1864) yılında açıldı. 30 Ağustos 1893 (18 Ağustos 1309) tarihinde, mektebin mesul müdürü Cercis Efendi adına ruhsatı verildi.³²

Mektep muallimi Mardinli Honoş, Diyarbakir'deki 1895 Ermeni olayı esnasında, Ermenistan'ın teşkiline dair kendi el yazısıyla yazılı muzır varakayı Nusaybin'de neşrederek orada karışıklık çıkmasına neden oldu. Bu nedenle, olaya dahil olan iki arkadaşıyla beraber beşer sene kal'abendlik cezasıyla mahkum edildi.³³ Ayrıca, söz konusu varakanın tasdikli sureti 5 Şubat 1896 (20 Şaban 1313) tarihinde, Diyarbakir Valisi Mehmed Enis Paşa tarafından Mabeyn-i Hümayun Başkitabet-i Celilesine takdim edildi.³⁴

1898 yılında mektebin talebe adedi 60 kız,³⁵ 1899'da 55 erkek³⁶ ve 1901'de 51 erkekten³⁷ ibaretti.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, Diyarbakir vilayetinde sayıları günden güne çoğalan yabancı ve azınlık okullarını ruhsatname verme, ders kitaplarının denetimi, Osmanlıca muallimi tayini ve mekteplerin yıllık genel teftişi gibi çeşitli yöntemlerle denetlemeye çalışmasına rağmen, söz konusu mekteplerdeki zararlı faaliyetleri tam olarak önleyememiştir. Bu durum, 1895 yılında, yurdun bir çok yerinde olduğu gibi, Diyarbakir'da da geniş çaplı bir Ermeni isyanının ortaya çıkmasına büyük ölçüde zemin hazırlamıştır.

²⁹ *Diyarbakir Gazetesi*, No: 1749, 2 Mayıs 1912 (15 Cemaziyülevvel 1330)

³⁰ Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakir Tarihi*, Cilt. 2, Ankara, 2003, s. 789

³¹ *BOA, Y. PRK. UM*, 77/29

³² *Maârif Salnamesi, H. 1316*, s. 1052-1053; *H. 1317*, s. 1191-1192; *H. 1321*, s. 506-507

³³ *BOA, A. MKT. MHM*, 637/23, Diyarbakir Valisi Mehmed Enis Paşa'nın 20 Nisan 1896 (7 Zilkade 1313) tarihli telgrafi.

³⁴ *BOA, Y. MTV*, 136/34

³⁵ *Maârif Salnamesi, H. 1316*, s. 1053

³⁶ *Maârif Salnamesi, H. 1317*, s. 1191-1192

³⁷ *Maârif Salnamesi, H. 1319*, s. 612-613

KAYNAKÇA**Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

Meclis-i Hass-ı Vükela Mazbataları (MV), No: 33/64

Yıldız Perakende Umumi (Y. PRK. UM), No: 40/95; 47/121; 47/140; 77/29

Maarif Nezareti Mekâtib-i Gayr-i Müslime Müdüriyeti (MF. MGM), No: 1/95; 2/40; 2/62; 3/10;
2/124; 1/90; 2/30; 4/73; 4/78; 8/29; 5/107; 4/98; 8/96; 2/34; 3/53; 2/74; 2/75; 3/53

Yıldız Perakende Azınlıklar (Y. PRK. AZN), No: 20/68

Mektubi Mühimme (A. MKT. MHM), No: 637/23

Yıldız Mütenevvia (Y. MTV), No: 136/34

Salnameler

Maârif Salnamesi, H. 1316, s. 1052-1053; H. 1317, s. 1191-1192; H. 1319, s. 612-613; H. 1321,
s. 506-507

Diyarbakir Vilayet Salnamesi (DVS), H. 1312, s. 168

Gazeteler

Diyarbakir Gazetesi, No: 1749, 2 Mayıs 1912 (15 Cemaziyülevvel 1330)

Telif eserler

Hans-Lukas Kieser, İskalanmış Barış; Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet
1839-1938; (Çev:Atilla Dirim), İstanbul, 2005

Vital Cuinet, La Turquie d'Asie, Paris, 1890-1894, I-IV

Korkusuz, M. Şefik, Seyahatnamelerde Diyarbakir, İstanbul, 2003

Beysanoğlu, Şevket, Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, Cilt. 2, Ankara, 2003